

A magyar progresszió társadalmi feltételei

Írta: Szirtes Andor

I. Hol a magyar progresszió?

A magyar társadalom kutatója számára aligha adódhatik érdekesebb, vonzóbb, többfelé mutató, szóval mindenképpen izgató probléma, mint a hazai haladómozgalmak, keletkezésük, pályáink, de legfőképpen a mindezeket meghatározó társadalmi hatóerők megfigyelése.

Vonzó, izgató, érdekes kérdés — mondottuk — , ami egyben roppant módon nehéz is. Annyi fogalmat kellene tisztáznunk, annyi zavart eloszlatnunk, annyi homályos pontra fényt derítenünk, olyan részletes módon szembeszállnunk nem egy félig — viagy egészen divatozó társadalmi és történelmi felfogással, annyi „átértékelést” újra-átértékelnünk, s végül, de nem utolsósorban annyira részletes és mély analízisét adnunk a magyar társadalomnak, hogy mindez csak hosszú évek kutató munkájának s egy egész új, vállalkozó szellemű, friss tekintetű tudósnemzedék fáradozásának lehetne eredménye.

Am, úgy érezzük, hogy a problémafölvetés igen sürgős és aligha tűrhet halasztást. Mindenképpen vázolnunk kell tehát legalább felfogásunk alapvonalait. Követeli ezt a jelen helyzet, követelik a jövő lassan derülő vagy boruló lehetőségei s követelik megint csak nem utolsósorban társadalom tudományi becsületünk erkölcsi alapelvei is.

A zavar mingyárt a címben jelzett fogalom, a progresszió, magyar szóval: a haladómozgalom mibenlétének tisztázásával kezdődik. Valóban: mit is nevezünk haladómozgalomnak?

A köztudatban, minthogy sokan és sokat beszélnek a progresszióról, sőt a magyar progresszió „új arcáról” úgy él a fogalom, mint valami állandó jelentésű, egyértelmű gondolati tartalom. Holott ha jól meggondoljuk és elfogulatlanul vesszük szemügyre az a progresszió néven jellemzett társadalmi-politikai-eszmei mozgalmakat, annyi fokozatot, a felfogások, célok és módszerek oly sokféleségét és változatosságát tapasztalhatjuk, hogy egyszerűen „progresszió” néven való közös nevezőre hozásuk aligha történhetnék a józan tapasztalatiság és szigorú logika törvényeinek egészen feltűnő sérelme nélkül.

És a zavar nemcsak most kezdődött, hanem meglehetősen régi betegségünk már. Mert nézzük csak: progresszió nálunk a század *első* és *második* évtizedben a függetlenségi párt egy része ugyanúgy, mint a polgári radikalizmus; a szociáldemokrácia ugyanúgy, mint a polgárság szabadgondolkozó mozgalmai; az egyetemi ifjúság egy részének gyakori és heves álláspontváltoztatások kíséretében jelentkező radikalizmusa ugyanúgy, mint az osztálytudatos szocialista fiatalműiikáisság szervezkedése. Elméletileg: a kurucváltozatú nacionalizmus, a kispolgári-városi és nálunk

nem mély járatú demokrácia, a nyugati értelemben vett polgári demokrácia-radikalizmus és a demokratikus szocializmus elmélete mind egyaránt progressziónak számít e korban. Ha nem is mindig egymásközt, de feltétlenül a barátságtalan külső szemlélő nézőpontjából. Vagy a *harmadik* és *negyedik* évtizedben: egyaránt progresszió a katolikus aktivizmus és a polgári szabadságmozgalom bátor maradékcsoportja; az „újarcú magyarok” népi kiállása ugyanúgy, mint a szociáldemokrata párt hat-hét évtized harcában megedzett ellenálló makacssága. Elméletileg: neokatolicizmus, radikal-demokrácia, antiétatista georgeizmus ugyanúgy *progressziónak* számít e korban, mint a földosztó „népiesek” étatizmusa és a szocialista demokratizmus teóriája.

Szóval: a kérdésfölvetésnél is mingy árt komoly nehézségekbe ütközünk. Olyasvalaminek a társadalmi háttérét és föltételeit kellene megállapítanunk, amiről mint pontosan lerögzíthető, mindig kimutatható, állandó és jellegzetes határokkal jelentkező realitásról csak igen nehezen beszélhetnénk.

Így hát arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy amikor közértelműen „magyar progresszióról” beszélünk, akkor koránt sem valami egyértelmű, szóval mindig ugyanazt jelentő, állandó célkitűzésű, azonos feladatokat vállaló és végrehajtó, hanem valami sokágú, sokrendeltetésű, sokcélú, többfajta célkitűzésű, egyáltalán nem egységes és így elméleti tisztaságban közös nevezőre aligha hozható jelenségcsoporttal van dolgunk.

Természetes tehát, hogy akkor, ha éppen a, legnehezebbet: e valóban többértű mozgalmak társadalmi hatóerejét, sőt az e hatásukat megszabó társadalmi tényezőket keressük, akkor néni csökkenthetjük vizsgálódásunkat egyetlen tényezőre, hiszen nem is egyetlen jelenséggel van dolgunk.

II. Mi a progresszió?

„Hol a magyar progresszió?” kérdeztük dolgozatunk elején.

Úgy láttuk, hogy egyetlen ujjmutatással nem tudjuk pontos helyét kijelölni. Mégpedig azért nem, mert társadalmilag is érvényes a fizikai alaptörvény, hogy egyetlen helyen ugyanabban az időben csak egyetlen, illetve, hogy több dolog egyidejűleg csak több helyen lehetséges. Már pedig a magyar progresszió ilyen „több dolog”. Ha tehát a fölvetett kérdésnek megfelelő valóság-elemekben topográfiailag ki akarunk igazodni, akkor nyilván a dolog természetének megfelelően több helyen is kell keresnünk.

De előbb még egy lényeges kérdést kell eldöntenünk.

Ez pedig: ha valóbari *több* mozgalmról, *több* elméletről, *több* állásfoglalásról, *több* szándékról, *sőt* nem egyszer egymással ellentétes mozgalmakról, elméletekről, álláspontokról és szándékokról van szó, miért nevezzük őket mégis *egyetlen* névvel?

A kérdésnek látszólag csak furcsa ismeretelméleti-bölcseleti jelentősége van. Ám csak látszólag. Igazi jelentősége mélységeden társadalmi, sőt *magyar* társadalmi. S úgy véljük, hogy ha ezt a

kérdést megválaszoljuk, alkalmas kiindulópontot találunk a magyar progresszió különleges sajátosságainak megismeréséhez is.

A „progresszió” végeredményben nyugateurópai fogalom. Ott aem használják teljesen egyértelmű vonatkozásban és inkább és „lelkület”-faját jellemenez vele, mint valami állandó logikai szerkezetű álláspontot.

De legalább ez a nehezen megfogható és inkább csak érezhető, mint pontosan megismerhető „lelkület” állandó jellegű. Ilyen szavakkal, fogalmakkal lehetne a progresszió nyugateurópai értelmét megközelítőleg körülírnunk: a társadalom anyagi gyarapodása, tehát mennyiségi tényezőinek felhalmozódása mellett a minőségi differenciálódás irányában történő fejlődés útjának keresése; vagyis, hogy nem elég, ha bizonyos szaporodás, növekedés, halmozódás jön létre a társadalom és a gazdálkodás fejlődésében, hanem a társadalom és gazdaság szervezetét igyekeznünk kell legfelsőbb és szinte egyetlen etikai követelményként az egyéni emberi szabadság, így pontosan az elhatározás, a cselekvés, az akaratnyilvánítás és véleményformálás legnagyobb szabadságának alapjaira építeni. Nem szabad a haladás erőt vak automatizmusokra bízunk. Van ugyan, a fejlődésnek egy önmagában is érvényes és ható törvényszerűsége, de hogy a fejlődés az adott irányban *milyen* lesz, az igenis az emberek dolga.

Ha nevekkal akarnánk jellemezni a nyugati haladó gondolat útját, nehéz helyzetbe kerülnénk, hiszen a francia enciklopédizmustól, a 18-19. század nagy angol gondolkozóitól kellene ráltozatos és hosszú eszmetörténeti pályát rajzolnunk a modern progresszív gondolat sokfajta árnyalatáig, de mindenesetre látnánk, hogy ha *nyugati* értelemben beszélünk progresszióról, akkor is ugyan egy meglehetősen bizonytalan körvonalú valamivel van dolgunk, de ezen a bizonytalanságon belül egy meglehetősen állandó jellegű fejlődés és valamilyen központi, bárha dűsváltoaatú, de mégis, ha nem is egyforma, de egymást segítő és egymást megértő politikai, szellemi, erkölcsi társadalomalakító magatartásukat inspiráló *világszemlélet* rendező és sok tekintetben kötelező hatása van jelen. Igen, a nyugateurópai progresszióról elmondható, hogy ha a szónak nem is végleges egyirányúságot és dogmatikusságot jelentő, de legalább a jellemzett alapvető elvek közös megbecsülése és követése értelmében: *világszemlélet*, addig nálunk, s bár ez kissé szokatlanul és különösen hangozhatnák a nyugati ember számára, ahány az okkal, ok nélkül progresszióknak tartott vagy jellemzett mozgalom, szinte ugyanannyi „progresszívnek” minősített világszemlélettel van dolgunk.

Pontosan és mindebből kivé tően így kellene formnláznunk: Nyugaton progresszívnek lenni jelent *valamit*. Valaminek a biztos és kétségtelen kívánását, bizonyos előítéletekkel szembeni elfogulanságot, szóval, ahogy az egyszerűbben mondható — bár a szó imagyar hangzása korántsem fejezi ki az egész nyugati han-

gulat természetes tisztaságát, azt a nyugodt és bántatlan önértetet, amit ott jelent, azt a bizonyos nagyon erős, a gondolkodás legmélyébe beivódott tiszta és szinte vidám szemléletet, amit — mondjuk — nálunk a *haladás*, a *progresszió* kissé sápatag jelentésű szavával szoktunk megjelölni. Mondottuk: a mi nyelvünkön ennek kissé fanyar és iskolás mellékíze van így és ennél fogva csak bizonyos képek, indulatok, érzelmek és nuagatartások felidézés-évei közelíthetjük ineg a szó nyugateurópaibb, s így igazibb értelmét.

S ez nemcsak nálunk van így. Minél keletebbre megyünk Európában, annál inkább veszíti el ez a szó színes, de mégis egyértelmű jelentését. Sajátságos módon: többértelművé, több jelentésűvé — s ez a különös — egyszersmind kevesebbet mondó, laposabb értelművé is válik. Ott magatartást, világszemléletet jellemeznek vele, itt iá magatartások, világszemléletek, igények és célkitűzések, kívánságok és képzelmekek, hangulatok és félig átgondolt vagy át sem gondolt tervek, homályos értelmű próbálgatások és világos értelmű progresszió-ellenességek tarka, nehezen megfeythető jelentésű együttességét.

Mondottuk: minél keletebbre megyünk Európában, annál inkább *így van ez*.

Miért?

Nos, hát éppen azért, mert *keletebbre* esünk Nyugat-Európától. Könnyű rájönni az okára: Nyugat társadalmi valóban a fejlődés férficsizmáiban jártak már akkor, amikor a «keletiek hosszú évszázadok álmát kezdték szemükből kidörgölni. Ott már régen egységes, vagy integrációjuk felé hatalmas lépteikkel előretörő nemzetek lélegzettek az új idők szelében, míg az európai Kelet népei csak alig kezdenek rájönni „natio” mivoltukra. S amíg ott a nemzeti eezime fejlődésszakaszokon keresztül, szinte együtt nő, gyarapszik, fejlődik, testesedik a társadalom új értelmű fejlődésével és természetes kerete, vezéreszméje a megnőtt új közösségeknek, addig a mi tájainkon alig pirkad még.

Úgy van az, hogy amíg Nyugaton több megrázkódtatással ugyan, de kialakultak a modern társtadaim, amelyekben az u. n. progresszív gondolatban semmi különös nincsen, s olyan természetes az, mint az étkezés és a társalgás, a szellemi élet, a tudományos kutatás viszonylagos önállóságának és megbecsülésének formái, addig nálunk és Keleten ez a fejlődés egyrészt nemcsak, hogy máig sem fejeződött be, hanem sok helyen még csak első lépéseinél tart, másrészt pedig ezeknek a társadalmaknak a fejlődése mondható a legkevesbé egy vonalúnak és következetesnek.

Igen, a nyugati fejlődés is hosszú sor, válaszolhatnánk egy kézenfekvő ellenvetésre, de az olyan lényeges fejlődési szakaszok, mint feudalizmus és kapitalizmus, vagy különösen: magasfokú kapitalizmus egymástól többé-kevésbé pontosan megkülönböztethetők; addig nálunk és Keleten a fejlődés szakaszainak

furcsa egymásimellettisége és egymásfőlé rétegződése, kevert-sége és sokszoros egyásba-bonyolódottsága állapítható meg. S rningyárt utána tennénk, hogy — „sajnos”.

Óvatosságból a nyugati fejlődés jellemzése mellé is odaillesztettük a „többé-kevésbé” határozott, mert hiszen a fejlődés seholsem és sohasem történik annyira egyenesvonalúan és töretlenül, mint az a közgazdasági és társadalomtudományi elméletekből következtethető lenne. Azonban a két fejlődés-típus — már mint a nyugati és keleti-hazai — közötti lényeges és mélyreható különbséget mégis világosan meg kell állapítanunk.

Nálunk és Keleten — s most „Kelet” alatt inkább az újabban „Keletközép-Európának” nevezett geopolitikai képletet értjük, s neim az igazi, a távoli Kelet elemzéséről van szó — a modern, sokszor felhőkarcolós nagyvárosok, a szuperkapitalizmusnak ezek a tipikus alkotásai, hátramaradt, sokszor vályogfalú és szalmatetős házakból épült parasztfalvak között épülnek föl. A külső településképletben tehát hipermodern nagyvonalúság, racionalizáltság s a több évszázaddal elmaradt településformák váltják egymást. Közeledő eszközeink tekintetében ugyanilyen sajtáságos egymásimellettiség tapasztalható: villamos vonatok, aszfaltozott autósztrádák, fejlődő repülőforgalom, s ugyanakkor sovány, holtfáradt parasztlvak vonnak rázós, gödrös, huppanós, poros falusi utakon elmaradt paraszti szekér alkalmatosságoka t. Ismerjük és használjuk a távbeszélőt, távíró, telefont, rádiót, sőt használjuk iá televíziót is, ugyanakkor a falusi postásnak nem egyszer hosszú utakat kell gyalogolnia, ha hetenként kétszer-háromszor elviszi egy-egy elmaradt „istenhátmögötti” helységbe a postát.

S társadalomképletünkben ugyanúgy váltakoznak a még alig beért modern fejlődés típusai, máshol régen letűnt korszakok társadalomfejlődésiének rétegeivel.

Polgárságunk furcsa egyvelegét mutatja a modern pénz- és ipari kapitalizmust képviselő csoportoknak, a kereskedelem sokszor orientális jellegű, s mindig bizonyos elmaradottságot jelző rétegeinek ugyanúgy, mint a szinte a középkori céheket visszakívánó kisipari és kisközépipari polgárságnak, a történelmi középosztály változatos képű csoportjának.

Alsóbb néposztályainknak ilyenformájú — tehát a különböző fejlődési korszakokból származó — tagozódásait az utolsó évek szorgos társadalomkutatói alig méltatták kellő és érdeméhez mért figyelemre. Pedig többek között erre felé bujkál a magyar társadalom egyik alapvető rejtélye.

Láthatunk itt a jobbágyi életformától alig eltávolodott parasztrétegeket: zselléreket, gazdasági cselédeket, parasztbérlőket, birtokosként alig-alig megélő kis-”birtokosságot”, a falusi ipar kezdetleges életnívóján tengődő iparossegéd-proletárt ugyanúgy, mint a magasfejlettségű kapitalizmus futószalag-munkásait és iskolázott, kitűnően képzett szakmunkásait a szinte százévelőtti

kezdő gépipari kapitalizmus kezdetleges, faluról alig hogy felkerült proletárja mellett.

S láthatunk szinte rendi szemléletű földbirtokos-arisztokráciát és ugyanakkor amerikai pályafutásokra emlékeztető nagyvagyonú self made man-típusokat. Feudális kényurat és a huszadik század iparbáráját. Szóval láthatjuk itt mindazt, amit egy formáját egyik fejlődési fokban sem végleg kifutott, több étaggot egymásba és több fejlődési szakasz sajátos rétegeit-osztályait egymás mellé, egymás fölé halmozó társadalom osztályaiiban és rétegeiben csak nyújthat.

Nos hát, ha az előbb jellemzett két progresszió-típus közt van — mint ahogy van — különbség, akkor ez a társadalmaknak ebben a mélyreható különbözőségében keresendő.

Mondottuk: ott a progresszió zavartalan, beért életforma. Világos és kialakult szemlélet, amelyet — s itt neon e fogalom aktuális politikai jelentéséről van szó — valóban a „haladás barátai”, a szellem, a tudomány, a nemesebb értelmű politika emberei képviselnek. És itt! Különböző származású, rendeltetésű, törekvésű, célú, szerkezetű és eredetű társadalmi rétegek, csoportok, osztályok éppen különbözőségüknél fogva eltérő nézeteinek meglehetősen önkényesen azonos névvel való nevezése, amelyet éppen csak az tesz — számunkra nem túlságosan meggyőző erővel — jogosulttá, hogy *többé-kevésbé mindannyian bizonyos és nem is mindig alapvető oppozíció álláspontjára helyezkednek, ha nem is a fennálló uralmi rendszerrel, de annak jelenlegi formájával szemben.* »

„Mi a progresszió?” tettük fel kérdésünket e fejezet elején.

Nos hát úgy látjuk, hogy erre a kérdésre amúgy „egyszerűen” válaszolni a dolog természetéből folyóan nem lehet. Attól függ, hogy hol, mikor és milyen értelemben beszélünk progresszióról. S ami most következhetik, az lényegében nem lehet más, mint a magyar társadalom tagozódásának olyan szempontból való vizsgálata, hogy az milyen hatással van egyes „progresszióknak” minősített mozgalmakra és hogy ennek folytán hogyan ítéltjük meg a mozgalmak jövő kilátásait.

Úgy véljük, hogy az eddigiekből eléggé világos, hogy a magyar társadalom sajátosságainak megítélésénél

A rendi és az osztálystruktúra

egymásmellettiséget kell mindenekelőtt szemünk előtt tartani.

A szociológiának régi és még máig sem egészen eliminált problémája a rendi és osztálytagozódás különbözősége.

Mi a kettő közötti leglényegesebb különbséget a *dologi és a személyi kötöttség egymáshoz való viszonyának megváltozásában látjuk.*

Ez így természetesen nehezen érthető és alighanem további fejlődést igényel.

Röviden: arról van szó, hogy a rendi társadalmak uralmi viszonyai közt, vagyis abban a viszonylatban, ahogy egyik

ember vagy egyik osztály alá van rendelve a másiknak, nemcsak bizonyos dologi, hanem hangsúlyozottan bizonyos és nagy-ídkú személyi függőség is érvényre jut. Tehát pl. azt, hogy a jobbágy nemcsak azért szolgál a földesurának, mert dologi okoknál fogva (pl. vagyoni helyzet) erre kényszerítve van, hanem azért is, mert erre *személyileg is* köteles. Vagyis, ha nem is teljes terjedelmében, de mondjuk a feudalizmus korszakában személy szerint van meghatározva, hogy ki melyik osztály tagja, s mint ilyen, ha alárendelt osztályhoz tartozik, köteles a másik, az uralkodó osztály vele függőségi viszonyba rendelt tagja számára bizonyos szolgálatokat teljesíteni. A rendi társadalomban mindenféle ilyen személyi kötöttségeket láthatunk, s bár ennek a társadalomnak is vannak rései, amelyekben a társadalom szerkezetétől lényegében idegen elemek megbújhatnak, azonban a társadalom alapvető szerkezete ez: a dologi és személyi függőség szoros egymáshozrendeltsége.

Az osztálytársadalom a rendi társadalom felbomlása után keletkezett és éppen a személyi és dologi függőség egymásmellettiségének felbontásával. Ezért alapvető problémája az osztálytársadalmak keletkezésének mindenütt, hogy a legvilágítóbb példánál maradjunk: a jobbágyfelszabadítás. Az osztálytársadalmakban az osztályok kereteit látszólag át lehet lépni, s valóiban csak dologi viszonyoktól függ, hogy ki melyik osztály tagjának tekintendő, illetve, hogy mi a társadalmi-gazdasági szerepe. A személyi kötöttség a *külsőleges* szemlélet számára megszűnt. Mindannyian szabad polgárai vagyunk a szabad hazának.

Ám mindez természetesen nem járhat a társadalom uralmi viszonyának a lebontásával. Csakhogy nem rendi, hanem osztálytagozódásbeli uralmi viszonyokról van most már szó. Hogy ezek miben állanak, azt hisszük, hogy éppen e helyen fölösleges részletesen elemeznünk.

Nos, vannak társadalmak, ahol a rendi és osztályszerkezet egymásba folyik, ahol átváltódásuk nem volt világos és határozott, ahol a rendi személyi kötöttségek ugyan megszűntek, de nem keletkeztek egyúttal e társadalmak minden csoportját és rétegét illetőin új osztályszerkezeti vagyoni viszonylatok. Vagyis: a rendiség csak a személyi függőség értelmében likvidálódott úgy ahogy, de a társadalmi osztályok dologi függőségének viszonyai nem váltódtak át teljesen az osztályszerkezetnek megfelelő rendszerbe.

Ilyen ország és ilyen társadalmak Keleten bőven vannak, s közéjük tartozunk mi is. Láttuk már, hogyan haladnaik egymásmellett társadalmunk rétegező és ebből különböző korok csoportjai, s most íme látjuk: a rendi és osztálytársadalom sajátosságok kevertségével állunk szemben vizsgálódásainknál.

IV. A progresszív gondolat hordozója Nyugaton: a modern polgárság

Az újkori magyar polgárság egészen különleges jellemvonásai sok szempontból járultak hozzá, hogy az igazi progresszív gon-

dalát olyan nehezen tudott nálunk mindig is különválni más mozgalmaktól és ideáloktól, s állandóan bizonyos kevert, felemás jellege volt.

E modern polgárság mindenütt „i hordozója a feudalizmusból a kapitalizmusba átvezető forradalomnak. És így természetes hordozója a lényegében ekkor keletkező progresszív gondolatnak is. Nálunk — egészen sajátságos módon — a rendiség fokozatos és máig sem befejezett társadalmi felszámolásával *együtt* keletkezik ez a polgárság. A polgári forradalom Magyarországon tehát máig sem befejezett történelmi tény. Ezzel természetesen nem szándékunk azt mondani, hogy *ez* Magyarország következő nagy történelmi fordulata. Csupán azt, hogy nálunk körülbelül a múlt század harmincas évei óta a polgári átalakulás *állandóan* történik s mindehhez napjainkban olyan tényezők járultak *hozza*, amelyek a polgári átalakuláson túli tényezőket is bekapcsoltak a magyar társadalom fejlődésébe. Vagyis úgy is mondhatnánk, hogy a jelen magyar társadalom elemeinek kihüvelykezésénél történelmileg egy hármastagozódású, hármasképzésű valósággal van dolgunk. Először a kapitalizmust megelőző, másodsorban a polgári kapitalizmust jelentő és harmadszor: az azt meghaladó modern, államkapitalista-monopolista szervezkedési formával. Természetes, hogy egy ilyen társadalomban egyik fejlődési lépés sajátságos eszmevilága sem kerül kizárólagosan érvényre, hanem állandóan és különböző mértékben a három sajátságos vegyülékével van dolgunk. Ilyen sajátságos vegyülék az is, amit ma — eléggé felelőtlenül és eléggé a tényeknek meg nem felelően — „magyar progresszióként” emlegetnek.

Ezzel azonban kissé már elébe is vágunk későbbi fejtegetéseinknek. Egyelőre csak arról van szó, hogy megvizsgáljuk: volt, van, vagy lesz-e olyan magyar polgárság, amely a haladó gondolatot befogadni és továbbvinni képes?

A hivatalos történelemírás a magyar polgári átalakulás időpontját 1848-49-re teszi. Eddigi véleményünkben nyilvánvaló, hogy mi nem gondoljuk ezt. Ezekben az esztendőben Magyarország társadalmi tagozódása erősen rendi volt. A magyar nemzeti eszme hordozója nem is a polgárság, hanem a közép- és kisnemesi réteg. A város kevésszámú jakobinus eleme — ha a forradalom legkomolyabb és legelszántabb végiggondoló! is voltak — valóban aligha voltak másnak tekinthetők, mint „felelőtlen elemeknek”. Ők tisztában voltak vele: Magyarországot csak egyszerre történő nemzeti és társadalmi felszabadítása lökheti előre a fejlődés útján. Azt viszont nem látták és ifjonti vérmes buzgalomban nem is tudatták, hogy Magyarországon hiányzik az az osztály, amelynek jelenléte ennek az átalakulásnak nélkülözhetetlen előfeltétele: a fiatal polgárság és hiányoztak azok az alsóbb társadalmi rétegek is, amelyek aktív végigharcolói szoktak lenni és voltak ebben az időben az ilyen forradalmaknak: a parasztság csak éppen hogy megszabadult rendi kötelékeiből, a

városi kispolgárság meg éppen hogy a régi állapotokat kívánta a legszívesebben vissza. Hiányzott a városba touló forradalmi szegénység dinamikus eleme és hiányzott a kezdő proletariátus, amely egy-két nemzedéken keresztül már átment volt a kapitalizmus iskoláján. Nem polgári forradalom volt a 48-as. Sőt, ha jól meggondoljuk, nem is volt forradalom, hanem a nemesi-nemzeti átalakulás balul végződött kísérlete, amely azonban tagadhatatlanul sok tekintetben — főleg eszmei tekintetben — a Nyugat új ideáljainak varázsa alatt állt, de ez a varázs valóban csak „varázs” volt.

A polgári átalakulás valóban csak 48 után, a kiegyezésig tartó átmenet korszakában lépett szélesebb mederbe. Addig csak nyomok voltak jelen, azután pedig már maga az *irány* is érzékelhetővé válik. A már jelzett *felemás* formában megkezdődik a magyar polgári társadalom kialakulása.

Mondottuk, hogy ennek az átalakulásnak jellemző osztálya a polgárság, a progresszív gondolat mindenkori hordozója. *Liberális* polgárságként is szokás — napjainkban bizonyos szemrehányó szakértelemmel — nevezni.

Vajjon Magyarország e korban alakuló polgársága ilyen nyugati értelemben vett liberális polgárság volt-e?

Teljes határozottsággal és nyugalommal válaszolhatjuk, hogy: *nem!*

Kiből keletkezett ezidőtájt, tehát 67-ig és 67 után a polgárnak minősíthető magyar társadalmi osztály:

1. Az ősi középnemesség egy része ebben az időben a határozott elszegényedés felé haladt. Hervadó, régiszabású társadalmi réteg volt és így nem is volt elegendő vagyoni ereje, nemzedékek hosszú munkájával felgyült munkatapasztalata és készsége, hogy legalább ebben a részében azzá a modern polgársággá váljék, amelynek társadalmi nyomatékát valóban vagyoni ereje szabja meg. A modern magyar állam kialakulásával természetesen azonban az állami apparátus kialakulása is vele járt és így ez a réteg érthető módon ebben az irányban talált utat. A közhivatali pályákon helyezkedett el s minthogy az új, félig kapitalista Magyarországnak ilyen társadalmi struktúrájú állami apparátusra volt szüksége, nem is találhatott ennél a rétegnél jobbat, alkalmasabbat e feladatra. Egész életvitelében, életszemléletében, felfogásában, szokásaiban, hangulatában, a társadalmi viszonyokról való felfogásában a magyar társadalom összetételének feudálisabb viszonyaira utalt, annak felelt meg s ugyanakkor kiválóan alkalmas volt arra, hogy a modernebb, tehát a kapitalista kívánásoknak tökéletesen megfeleljen. Két lélek lakott e közhivatali félpolgárság leiké) én az 1867-1918-as évek Magyarországon s e két lélek szép barátsággal élt egymással.

2. A kapitalizmus sajátos polgársága Magyarországon, s

ez az utóbbi években eléggé tudott dolog, jórészt zsidó származású volt. Hogy miért, az az eddigiek figyelembevételével eléggé érthető. A magyar társadalom rendi szerkezeténél fogva nem volt, vagy alig volt olyan törzsökös magyar réteg, amely a modern polgári átalakulás küllőiben megkapaszkodhatott volna. Nehogy azonban e fejlődés megítélésénél a zsidóság valami tervszerű és átgondolt hódító hadjáratára gondoljunk. A magyar zsidóság annyira többféle származású, hogy ilyen egységes terveket készítő kollektívumként józan emberi megítélés szerint aligha léphetett fel. Inkább azt kell mondanunk, hogy a magyar társadalom különös alkatánál fogva csaknem egyedül a zsidóság volt alkalmas az újfajta életforma vállalására, mert régi életformája — az előző társadalmi állapotban jobbra kalmár, pénzkölcsönző, szóval mindenképpen kommerciális jellegű pályákon működött a zsidóság, minthogy máshol nem is működhetett — a legközelebb állt ehhez. Nyilván tévedés ezért, amit a két oldal elfogultjai kölcsönösen emlegetni szoktak, hogy a magyarságban sem hajlam, sem kedv nem volt a kommerciális természetű pályákhoz. Egyszerűen csak arról beszélhetünk, hogy a kor magyar társadalmában nem volt olyan törzsökös magyar réteg, amely társadalmi szerkezeténél és eredeténél fogva erre a feladatra alkalmas lett volna.

Ez az új, javarészt zsidó-magyar polgárság sokban különbözött a nyugati polgárságtól. Jórészt nem kellett megvívnia azokat a politikai küzdelmeket, amelyeket a feltörekvő polgárságok mindenütt és mindig megvítak. Inkább társasági, mint társadalmi elmélkedésen kellett keresztülmennie. A nagy magyar liberális nemzedék egyenjogúsítását szinte készen hozta s ami küzdelmet ennek a polgárságnak ezután, a múlt század végén s e század elején még meg kellett vívnia, azt már inkább mint az ország polgársága vívta idegen polgárságok ellen.

Alkalmas volt-e ez a jövevény polgárság a magyar progresszív gondolat kialakítására? Válaszunk: *lényegében nem!*

3. Polgárságunk további csoportja a régi rendi polgárságból alakult. Németek, örmények, szerbek-rácok alkották ezt a polgárságot, a rendi társadalom tőzséreit. Ezek nem kis vonakodással vállalták a modernebb életformákat s természetesen még az előbbieknél is kisebb mértékben válhattak a haladó gondolat zászlóvivőivé.

4. Máshol e gondolat igazi képviselői az ú. n. *szabad* értelmiségi polgárság. Nálunk csak igen kis mértékben vállalták ezt a szerepet. És aligha is vállalhatták. Számos forrásból szivárgott egybe ez az értelmiségi réteg: egyrészt vagy nemesi-középnemesi származású volt s mindaz vonatkozott rá, ami erre a rétegre vonatkozott. Ugyanez áll természetesen a másik két csoportból származó értelmiségiekre is.

Ez az állításunk első látszatra ellentmond a tényeknek, hiszen pl a zsidó származású polgári értelmiséget progresszióellenes oldalról szokták úgy feltüntetni, mint a „romboló eszmék”

képviselőjét. Van ebben némi *részlet-igazság*, azonban *csak* részlet-igazság, hiszen ennek a polgárságnak egészen kicsiny *töredéke* volt az, amely *valóban* progresszív gondolkodású is volt.

5. Az eddig felsorolt polgári rétegeket kiegészíti, de csak *származási* szempontból az 1848-67 közötti abszolutisztikus kor idetelepített, jobbára cseh és osztrák eredetű hivatalnokrétege. Ez a csoport társadalmi szerepét illetően lényegében az első csoporthoz tartozik, azonban azzal a különbséggel, hogy az életformát” nem hozza magával a múltból, hanem azt részint elsajátítani igyekszik, részint pedig megőríz egy sajátságos és a kettős Monarchiában szokásos, erősen konzervatív jellegű „beamter” életformát. Ez a csoport társadalmi elhelyezkedését, eredetét, életvitelét, felfogását tekintve még kevésbé lehetett társadalmi alapja a magyar progresszív szemlélet kialakulásának, mint az előbbiek. A középnemesi származású hivatalnokréteget talán még egy kedvező történelmi fordulat idején elindíhatta volna ebben az irányban még mindig erős 48-as hagyománya, a zsidó származású városi polgárságot a „nagyváros kozmopolitizmusa”. Ez a réteg azonban az abszolutizmus hagyományával helyezkedett el a 67 utáni Magyarország közhivatalaiban és a progresszív gondolat befogadásának és továbbvitelének aligha mondhatott valami határozottabban ellent, mint ez a hagyomány.

Láttuk mindezekből, hogy Magyarországon teljesen hiányzott az a polgári réteg, amely századokon keresztül állta és szívtotta volna a társadalmi küzdelmeket, amely szembenállt volna a nemességgel, főpapsággal, császárral- királlyal. A magyar polgárság egyrészt nem az osztályküzdelmek szakadatlan sorával harcolta ki helyét a modern Magyarországon, másrészt pedig nem volt friss és így friss szemléletet hozó osztály, mert a régi rend csoportjaiból állt egybe s régi szemléletét mentette át a 67 utáni idők lassan alakuló polgári Magyarországra. Hiányzott a polgári átalakulások nélkülözhetetlen eleme: az alsóbb társadalmi rétegekből ötvöződő és előretörő harcos polgárság. Az a társadalmi réteg, amelyből kialakulhatott volna: a parasztság csak formálisan emancipálódott még. S így a progresszió valóban leglényegesebb, mert legdinamikusabb alkotóelemét nélkülözte.

V. A munkásság és a progresszió gondolata

egymástól nemcsak hogy nem idegen, hanem jóformán alig képzelhető el olyan történelmi vagy társadalmi helyzet, amelyben egymással szemben állnának. Munkásság alatt természetesen a munkásság osztálytudatos szocialista mozgalmát értjük. A progresszió és a munkásmozgalom — szinte így mondhatnánk — kölcsönösen egymás értékes segédcsapatai voltak mindig. Mert egyrészt: a szabadság- és haladásgondolat népszerűsége csak előbbrevívó hatással lehet a szocialista mozgalomra s a mozgalom nem egyszer kaphatott és kapott is értékes eszmei és személyi erőket a progressziótól, másrészt pedig a progresszió igazán konzekvens, valóban végiggondolt felfogása nem vezethet máshová,

mint a haladó eszme és a szocialista eszme lét-, sőt célközösségének felismerésére. S ez a felismerés pl az 1914-es háberüelőtti magyar progresszió jórésztől nem is volt idegen.

Így hát a progresszív gondolat sorsa és a munkásosztály szabadságküzdelsei egymással nagyon is szoros összefüggésben vannak. Szinte szimbiózisról, szükséges és szükségszerű egymásért és egymással életről kellene beszélnünk.

Ennek a kornak a munkásosztálya és így munkásmozgalma Magyarországon azonban szintén különleges jellegű volt. S ez a különleges jellegisége az egész magyar társadalmi helyzet különlegességétől függött.

A munkásosztálynak szabadságküzdelseiben ugyanis *sajátos* céljai vannak s ez a rendeltetése éppen társadalmi helyzetéből folyik. Abból, hogy az osztálytársadalmak alakulása folyamán a lehető *utolsó* osztályképződmény és így célja nem is lehet más, mint az osztálytársadalom *végő* átalakítása. Kérdés azonban, hogy ennek a fejlődésnek *melyik szakaszánál* tart a munkásosztály. Ahol a modern osztálytársadalom körvonalai már tisztán, világosan és félreérthetetlenül bontakoznak ki, ott a munkásosztály zavartalan egyértelműséggel függesztheti tekintetét ezekre a végő célokra. Ahol azonban — mint nálunk is — a társadalom jelenlegi helyzetében több fejlődési szakaszt tömörít magába és egymásra, ott a munkásosztály szabadságküzdelmének *közvetett* céljai is ennek megfelelően változnak. Még ő maga sem valamely határozott körvonalt, teljesen kialakult osztály; származásában, egyes rétegeiben, képzettségében szintén több fejlődési szakaszt tömörít egybe s ennek megfelelően alakulnak céljai is. Vagyis így mondhatnánk: a fejlődési szakaszok szempontjából többretű társadalom munkásosztálya maga is többretű s bár a társadalmi küzdelmek legdinamikusabb elemét képviseli, céljainak is okvetlenül többretűeknek kell lenniük.

Nos, e kor Magyarországnak ilyen szerkezete már világos előttünk. A Szabó Ervin-i problémával állunk szemben: „Ez mindannyiszor megtörténik, valahányszor egy társadalomban különböző gazdasági típusok vannak meg egyszerre... Minthogy egyetlen termelési forma sem egyedül uralkodó, ennek folytán azt látjuk, hogy a legkülönbözőbb osztályok osztozkodnak a politikai hatalomban, látjuk a legkülönbözőbb politikai, erkölcsi és jogi ideológiáknak harcát az uralomért és — minthogy jelenleg a társadalmi harcok rugóiba és céljaiba még igen csekély a tudományos lelátás, sőt a nagy tömegekben szinte egyáltalán nincs meg — látjuk, hogy a legkülönbözőbb társadalmi osztályok gyakran idegen, sőt ellenséges érdekek és küzdelmek szolgálatában állanak. Politikai hagyományok, az átmenetileg vagy állandóan politikai uralomra jutott osztályok osztályharcainak történelmi különösségei befolyásolják az összes többi osztályok harcát és reájuk nyomják az ő idegen jellemük bélyegét, hamis utakra vezetik, idegen formákba szorítják.”

E sorok írója nem ért egyet ez idézet utolsó mondatának *tónusával*, de *lényegével*: igen. Szerintünk: szükségszerű, hogy a munkásosztály — éppen előbb vázolt társadalmi helyzeténél és *belső sajátságainál* fogva — erre az útra lépjen. S ez az út *történelmi*. Mindig a munkásosztály állt a 19—20. század nagy társadalmi alakulásai erőterének első vonalaiban. Szinte saját testét, áldozatkészségét, kellett harcba dobnia, amíg a harcban a társadalom odáig tisztult s vele együtt a munkásosztály is, hogy föllebegték előtte *saját* céljai is.

Magyarország munkásosztálya ebben a korban ennek a pályának a közepén tart, mint ahogy Magyarország is a közepén tart e fejlődésnek.

Ma már mindenki előtt világos, hogy a kapitalizmus 19. századbéli kialakulása az ipar jegyében állott s ez az ipari előretörés bontotta-választotta egymással szembenálló — és végül egymással harcoló — osztályokra a társadalmat. A modern proletariátus és modern tőkésosztály kialakulása nem is válik másképp lehetővé. Magyarország pedig — *agrár ör szag*, ahol az ipar és a vele kapcsolatosan kialakuló osztályok helyi és alkalmi jelentőségét éppen ez a körülmény szabta meg, a magyar társadalom *tömegszerűen* jelentőségteljes társadalmi adottságait mindig a teljesen *más*, mert *más társadalmi principium* jegyében élő és azokból csak igen lassan kinövő agrárrétegek reprezentálták... Különösen hozzájárult ennek a helyzetnek a kialakulásához az Ausztriával volt függő viszonyunk, hiszen nemcsak hogy Ausztrián keresztül voltunk a nemzetközi gazdasági élet vérkeringésébe bekapcsolva, de a fejlődöttebb osztrák polgárság gazdaságilag is jelentős nyomást gyakorolt a magyarra. Igazán nagy és a modern időkhöz mért, a modern iparosodás követelményeinek megfelelő ipartelep csak Budapesten és néhány, telephely (nyersanyag jelenléte stb.) szempontjából különlegesen jól megfelelő vidéki centrumban voltak. Az ország ipari proletársága tehát *számbelileg* nem képviselt túl jelentős erőt, a paraszttenger borzalmas szorítása között élt, hiszen a nagy agrárszegénységben a parasztság városba vándorló munkaereje állandóan az ipari tőke rendelkezésére állt. Magyarországon ebben az időben még nem alakult ki sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben egy olyan munkásosztály, amely nyugati mintára zárt monstruózus organizációkat alkotott és elért részleges eredményeit a társadalom egész szervezetébe beleágyazva, megrögzíteni tudta volna. A magyar munkásosztály mozgalma *önmagára utalt* mozgalom volt. S ezt úgy kell értenünk, hogy *érte* aligha küzdött valaki sajátmagán kívül, de ő más rétegek társadalmi érdekeiért és céljaiért is sikraszállt, így kellett ennek lennie a dolgok természeténél fogva, hiszen csak ezeknek a más rétegeknek a dinamikája adhatta meg a munkásosztály mozgási energiáját is, igaz azonban, hogy azután minden ilyen küzdelemben — mint mindig is és mindenütt — ő járt elől.

S ezért voltak a magyar munkásmozgalom nagy íellobbanásai is. Volt itt ugyan egy állandó fejlődés is jelen, de a magyar szocialista munkásmozgalom útját máig is nagy és váratlan nekiindulások és magasralendülések jelzik.

Szabadságért harcolunk!

Valóban: a fejlődés hordozója és igazán aktív cselekvője volt a magyar proletariátus, de mint ilyen: csaknem magányos és egyedüli.

VI. Világosan ki nem alakult társadalmi erővonalak

jellemezték tehát — mint mondtuk — ezeknek az évtizedeknek a magyar társadalmát. S ez nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy a fennálló uralmi rendszer ellen irányuló küzdelmek nem voltak egységesek, de főleg világos elrendezésűek, hanem maga is a hatalom sajátságos módon, gyakoroltatott. Több, különböző társadalmi-gazdasági korszakot képviselő réteg részesült a hatalomban s a hatalmat is ennek megfelelően gyakorolták: a belső ellentétek szándékos elleplezésével vagy megkonstruált ellentétek színrehozásával. Ha ellentétek voltak: azok közjogi vagy más másodlagos formában bukkantak fel, de az alapvető ellentét: a szövetkezett feudális-kapitalista rétegek természetes ellentéte nem került színre; a lényeges harc a háttérben, a közélet kizárásával zajlott le.

És az uralkodó rétegek belső diszharmoniójának, de egyúttal kölcsönös ideológiai-politikai érdekszövetségének tökéletesen megfelelt a kormányzás külső formája is: parlamentarizmus — rendkívül szűk választójoggal; liberalizmus — egyúttal azonban a különböző érdekeket védő vámrendszer követelésével és megvalósításával.

Természetes, hogy az uralkodó rétegeknek ez a felemás szövetségi rendszere összekuszálta az ellenállás vonalait is.

Így: a polgárság harcosabb része ú. n. függetlenségi politikát űz. Ebben a politikában összevegyíti osztályérdekeit a régi graminális politikára emlékező dzsenti-érdekkel, amely ezt a réteget igyekszik az osztrák jellegű hivatali felsőbbtségtől megszabadítani. S ugyanakkor a parasztelégtelenség is visszhangzik a függetlenségi politikában. A koalíció uralomrakerülése aztán tisztán mutatja ki ennek a politikának minden sajátságát. Mindennek a maradéktalan feladását, amiért harcolt és teljes vissza-simulását a „szabadelvű” politikába. A munkásosztály saját politikai és szociálpolitikai céljaiért harcol elkeseredett módon, ugyanakkor kénytelen minimális követeléseikért — bár szocialista önállóságának teljes fenntartásával — különböző szövetségeket vállalni s egyúttal még külön hősi feladat hárul a szocia-

lista mozgalomra: a rendi kötelekekből lényegében még ki nem lépett és valóban csak földmunkásrétegeiben szocialista módon politizálható parasztság megszervezése. Nagy feladatok — kis munkásosztály.

S a huszadik század elején lassan kezd kibontakozni nálunk egy nyugati értelemben vett progresszív mozgalom is. Valóban *csak* „mozgalom”. Nem széles társadalmi rétegeket felölelő szociális gerjedés, hanem értelmiségi feladatra-ébredés. Hiányzanak a tiszta társadalmi formációk ahhoz, hogy az osztály küzdelmekbe a maga sajátos hangján beleszóljon. Foglaljuk újra össze, hogy miért:

Nem volt tiszta képletű és harcoss magyar polgárság. A parasztság feudális-félkapitalista társadalmi alkata megakadályozta, hogy megkezdjék a maga önálló társadalmi mozgalmát, noha kérdéses, hogy a parasztság erre egyáltalán milyen mértékben és milyen értelemben képes. Az ipari proletárság, mint láttuk, inkább radikális mozgási, de nem állandó hatású helyi energiát képviselt.

Úgy szoktak napjainkban erről a magyar progresszióról beszélni, hogy az valami „gyökértelen” mozgalom volt. A „gyökerekről” vitatkozni e helyen nem óhajtunk, azt azonban e progresszió hátterének fölrajzolásában el kell mondanunk, hogy reáZ-politikát aligha űzhetett másvalaki, mint a valóban profeszszionátus lelkek és csak sötét mumusként állhatták a háttérben a *valódi* társadalomformáló erők.

Demokrácia, függetlenség és szabadság: a magyar munkás kenyere és élete!

A Huszadik Század folyóirat köré Magyarország legfogékonyabb elméi csoportosultak. S amíg a hivatalos magyar szellemi élet jobbára német közvetítéssel vette át Európát, ék közvetlenül Párizs felé fordultak. Kitűnő folyóirat, nívós könyvkiadás és állandó érintkezés mindazzal, amit a Nyugat tudományos-, főleg társadalomtudományos élete produkál — szóval minden külső attribútuma egy nagy, széles, közhangulatot befolyásoló mozgalomnak sem volt elég ahhoz, hogy a valóságos és társadalmi szervezetünk legmélyéből fakadó akadályokat győzze.

Fogalmazzuk így: a magyar progresszióknak az 1914-es háború előtt hiányoztak nálunk a társadalmi feltételei s amint sokan önkényesen progresszióknak vélték a háború előtt: nem volt egy ét), mint a hatalommal szembeni bizonytalan jellegű, programú és rendeltetésű ellenállás látszat szerinti közössége. Az *igazi* progresszió pedig *csak szellemi* mozgalom volt. Igen sokan szegődtek hozzá a származékos új magyar polgárság fiai közül, de ez az „igen sok” az igazi erőkhöz mérten végtelenül kevés volt. A polgárság máshol találta meg a maga szövetségesét, nem a progresszióban. S nincs is ebben semmi rendkívüli, így kellett ennek lennie természetes okok természetes következményeképpen.

S valószínűleg ez, ezek a többször említett s sajnos véglegesen máig sem tisztázott okok voltak azok, amelyek megakadályozták, hogy Magyarország nagy történelmi fordulója az alkalmas időpontban bekövetkezzék — még akkor is, ha a külső okokat sem hagyjuk figyelmen kívül.

VII. Az 1914-18-as háború utáni esztendőök

az átalakulás kora Magyarországnak történelmében. S bár e korszak objektív történelmi mérlege korántsem készült el, kétségkívül megállapítható, hogy az ország társadalmi erőinek még ma is erős tempóban folyó átcsoportosításához és nem egyszer markáns jellegű új csoportok — ha nem is osztályok — kialakulásához vezetett.

A progresszió társadalmi feltételei megváltoztak, azt azonban mindig ár t le kell szögeznünk, hogy nem kedvezően.

A *polgárság* szempontjából: a „történelmi” középosztály válságba kerül. A húszmilliós ország testére szabott adminisztráció túlnagy az akkor nyolcmilliós számára. A meglévő közhivatalok nemcsak hogy hosszú időre betelnek, hanem az ország a túladminisztrálás állapotába kerül. A közhivatali középosztály fiai ennél fogva mind kisebb mértékben képesek atyáik területén elhelyezkedni. Látható migrációjuk indul hát meg a szabad értelmiségi pályák felé. S itt a polgárság két rétege ütközik meg egymással: a történelmi középosztály fiai egyrészt s a jövevény szabad értelmiség fiai másrészt. Ez aztán a magyar törvényhozáiban már e korszak elején is eléggé láthatóan nyomot hagyott. Ezekből a rétegekből a progresszióknak semilyen segédcsapata nem származhatott. Az egyik réteg nem fölfelé tör, hanem meglévő osztályán belül helycserét igyekszik végrehajtani, a másik pedig védi pozícióját. A *szabad polgárság* csillaga hanyatlóban van. Az állami beavatkozás a gazdálkodás minden területén nő, az egyes polgár mindjobban fokozódó mértékben van az etatista erőkhöz kiszolgáltatva s így örül, ha csendesen meghúzzhatja magát, nemhogy bármiféle progresszív mozgalom vagy legalább világszemlélet zászlaja alatt csoportosuljon. A *régi, rendi polgárság* leszármazol viszont lassan, de a háború előttinél fokozottabb mértékben indulnak meg a közhivatali pályák felé, sőt lassan aránytalan módon ellepik azokat s talán a legprogresszióellen-

sebb részét alkotják a magyar középosztálynak. *A parasztság* pedig változatlanul foglal helyet a társadalmi emelkedés szempontjából. Új és haladó középosztály nem nőhet belőle.

A magyar társadalomszerkezet változása szempontjából nem lényegtelen az *ipari munkásság* struktúrájának átalakulása sem. Különösen az 1928-32-es esztendő nagy gazdasági válsága gyakorolt itt sorsdöntő hatást. Régi iparágak pusztulnak el, vagy zsugorodnak össze s ez természetesen a munkásosztály életszínvonalának hallatlan süllyedésével jár. S mire a válság lassan elmúlik, új iparágak nőnek ki, szinte a földből s az ipari munkásság lassan átcsoportosul. Ez az ipari szerkezetváltozás természetesen igen nagy mértékben befolyásolta a munkásság politikai fezzerepét és súlyát is. De azért mégis, az ipari munkásság még mindig és ebben a periódusban is minden progresszív szándék és célkitűzés egyetlen kombattáns csapata.

A háborúutáni uralmi koalíció egy darabig változatlan folytatása a háborúelőttinek. Azonban itt is döntő fordulópontot jelentenek a gazdasági válság évei.

Éppen a válság következtében a szövetkezett uralkodó rétegek összetartása gyöngül s az egyik réteg igen szívesen dobna oda a másikat áldozatul a válság nyomán jelentkező társadalmi válság hullámai közé.

Ám egyben közben valamit még meg kell gondolnunk:

A társadalmi küzdelmek eddigi fejlődéséből sokak számára adódott az a lassan már a köztudatba átment tanulság, hogy a fellendülő konjunkturális korszakok a szó legszorosabb értelmében vett feltörekvő társadalmi osztályok aktivitását növelik, politikai pozícióját erősítik, mert hiszen a kedvező konjunktúra megteremti politikai mozgalmak számára a gazdasági biztonságot és így föllépésüknek súlyt és biztonságos támaszt ad. A dekonjunktúrák általában azért járnak a munkásosztály eredményes politikai küzdelmeinek ellanyhulásával, mert éppen ezt az alapot rombolják szét.

A munkásosztály és nagyburzsoázia között fekvő társadalmi rétegek aktivitása pedig szinte t örvény szerűleg a dekonjunktúra nagy periódusaira szokott esni. S talán megkockáztathatjuk azt a véleményünket is, hogy ez azért szokott rendszerint így történni, mert egyfelől e rétegek egyrésze társadalmi funkcióját éppen akkor teljesíti, amikor a feltörekvő osztályokkal szemben védi az uralkodó rendet és így éppen e rend szempontjából kívánatos aktivitásuk, másfelől pedig azért, mert tulajdonjogi lehetőségeik és elhelyezkedésük, különösen önálló vagy félönálló mivoltukban, továbbá a polgári-kispolgári-, esetleg parasztcsaládban biztosítva vannak és így politikai kilengéseik szabadsága a munkásosztályénál érthetően sokszorosan nagyobb. Az utóbbi esztendők reakciós tömegmozgalmi, a Freyer-i „*Revolution von Recht*” jelensége talán kellőleg igazolják is föltevésünket.

VIII. Az utolsó tíz esztendő (1929-1939) társadalmi forrongásai

a progresszió társadalmi feltételei szempontjából e két tekintetből veendőek tehát figyelembe. Egyrészt tehát: hogy az uralmi koalíció felbomlott, másrészt pedig: a magyar középosztály egy részének struktúraváltozása és társadalmi „dinamizálódása”.

Csakhogy — sajnos — a középosztálynak ez a társadalmi mozgalmassága *nem* a progresszió jegyében indult útnak. S nehezen is indulhatott volna. Fejtegetéseinkből logikusan következik, hogy miért. A progresszív gondolatot valóban *csak* feltörekvő rétegek és osztályok tudják vállalni mint harci világszemléletet, a háborúutáni magyar középosztály pedig távolról sem volt ilyen jellegű osztály. Sőt: pontosan az ellenkezője volt ennek s ezért dinamikája nem is vezetődhetett más útra, mint a „forradalom jobbról” útjára. Ez a forradalom azonban csak addig „forradalom”, amíg a helyzetből következő legszorosabb lélektani tényezők adva vannak, tehát amíg úgy látszik, hogy a középosztály létét, társadalmi szerepét a válság megingathatja. Amint ez a lélektani pillanat elmúlik s amint az uralkodó koalíció rétegei újra kölcsönösen védik egymást, abban a percben ez a lendület is megáll.

Pedig ez a lendület — úgy látszott — szociológiailag nem érdektelen módon választ pályát.

A magyar társadalom legégetőbb és legsürgősebb kérdése a parasztkérdés. S úgy tűnt föl: a középosztály mozgalmassága ugyanúgy a parasztság társadalmi szerkezetének fellazulására fog alapozódni, mint Magyarországon eddig minden nagy sikeres társadalmi előretérés.

Ám közben a középosztály egy része elérte osztálycéljait. Sikerült — legalább is pillanatnyilag így látszik — utat szorítani magának eddig tőle ismeretlen területek felé: az étatizmus minden vonalon nőtt. Általában az egész társadalom etatista irányban történő fokozatos, de biztos átszerveződésével kapcsolatban maga a középosztály is, még akkor is, ha látszatra szabad értelmiségi vagy gazdasági pályákon helyezkedett el, egyben szorosabban hozzásimult — bár ez a „simulás” nem történt minden külső csattanó és radikális küzdelem nélkül — az államhoz és most már léte a háborúelőtti középosztályénál jóval nagyobb mértékben éppen az étatizmus erőitől függ.

A pillanatnyi helyzet tehát: a középosztály önállóságának lebontása. A középosztály, mint önállóan fungáló társadalmi tényező — tehát nem terjedelmében vagy létében, de tipikus középosztálybeli funkcióját tekintve — lassan elsorvad s jórésze, amelynek előnyére ez az elsorvadás történik, örömmel üdvözli e folyamatot.

S ami problémánk szempontjából a leglényegesebb, a progresszió leghatékonyabb elemét veszti el a középosztály szerkezetének és funkciójának megváltozásával.

IX. A magyar progresszió útja

Ezek nehezen prognosztizálható pálya. Tény azonban:

1. Úgy látszik, hogy a társadalom uralkodó osztályainak útja — legalább időlegesen — szétvált. A magyar társadalmi és politikai élet, legalább is az osztályerők elhelyezkedése szempontjából -- s ez a fontos! — maguknak a tömegeknek a számára most inár alighanem világosabban áttekinthető lesz. Aligha történhetik majd meg, hogy egymástól független és csak a közös ellenzékiesség jegyével ellátott, egyébként egymással ellentétes célú és rendeltetésű rétegek politikai mozgalmait ezentúl közösen progresszióknak lehessen tekinteni.

2. A középosztály új szerepével ugyan megszűnik — legalább is egy időre, tehát esetleg a következő nagy válság idejéig — osztályköveteléseit összekeverni a valóban feltörekvő munkásparasztrétegek érdekeivel és így ezek küzdelmének tisztább kibontakozása várható, amennyiben természetesen társadalmunk belső erőitől független tények ebbe az alakulásba döntő módon nem szólnak bele.

3. A progresszió gondolatának konzekvens végiggondolása nem vezethet máshová, mint a valóban felszabadító szabadságküzdelem soraiba való beilleszkedéshez. És minthogy Magyarországon pillanatnyilag minden olyan réteg hiányzik, amely a progresszió polgári-haladó értelmét vállalhatná, kötelessége mindazoknak, akik a haladás gondolatának megvalósulását Magyarország dolgozói szükséges és kívánatos jövőjének tartják, pillanatnyi osztályfoglaltságaik feladásával ehhez a küzdelemhez tevékenyen, szellemileg és gyakorlatilag is hozzájárulniuk és a „szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába” vezető, egyértelmű és világos, valóban progresszív útra lépniök. Ma, amikor a haladás és szabadság ügye sorsdöntő és végső kérdése az emberi társadalmak alakulásának, a progresszív gondolat követői számára más út sehol és így Magyarországon sincsen.